

Csigi Júlia

Végtelen éjszaka

Dolgozatomban a cigányságról kialakult sztereotípiák szépirodalmi manifesztációjának egy esetét kívánom bemutatni Agatha Christie „Endless Night¹” (magyarul: Végtelen Éjszaka²) című regénye kapcsán. Előljáróban a cigány-mítosz fontosabb vonásait veszem sorra, majd azoknak a regényben megjelenő tételeivel foglalkozom a hozzájuk legszorosabban kapcsolódó motívumok elemzésével (ezek: a főhős személye, a központi témát jelentő földbirtok, a mellékszereplőként színre lépő idős cigányasszony és a történet időszerkezete).

1. A cigányság irodalmi megjelenítése

A 18–19. század (nem csak) irodalmi alkotásaiban felbukkanó, a cigányságot övező elképzelések időtálló toposzá forrtak össze. Az így kialakult konglomerátum főbb alkotóelemei a társadalmon,- és törvényenkívüliség, a destruktív, bomlasztó magatartás, a lustaság és munkakerülés, a mágia és a természet titkainak ismerete, a nomadizáló, igénytelen vándorélet, a történelmi múlt és időérzék hiánya. Noha a felsoroltak negatív töltetű képet tárnak elénk, valójában valamennyi említett motívumnak kirajzolódnak pozitív konnotációi is. A letelepedéstől és megállapodástól való elzárkózás hangsúlyozásában a gondtalan, kötöttségektől mentes szabadság utáni burkolt sóvárgás fogalmazódik meg; a természettel való szoros kapcsolat – különösen a romantikusok számára – az élővilág és ember közti ősi, romlatlan harmónia vonzó ideáját festi le. A cigány spontaneitása, fesztelen-neveletlen magatartása éles ellentétet képez a „civilizált” ember úri modorával, sokszor kifigurázva annak ürességét, felszínességét. A rendszeresen rájuk osztott deviáns szerepkörök - tolvaj, rabló, szemfényvesztő stb – magukban hordozzák a robin hood-i ravaszság, leleményesség, betyárbecsület romantikus keverékét. A nekik tulajdonított varázshatalom misztikus piedesztálra emeli, a titokzatosság ködébe burkolja a mélyebb igazságok, rejtett ismeretek tudósaiként aposztrofált vándorokat. Vad „hordájuk” az összetartó, egy testként lélegző és gondolkodó ősközösség eszményké-

1 Christie, Agatha 2007: Endless Night. HarperCollins, London.

2 A regény első magyar kiadása (Hunga-Print, Budapest 1994) „Végtelen éjszaka” a második (Európa Könyvkiadó, Budapest 2009) „Örök éj” címen jelent meg. A két kiadványban különbözik Gipsy's Acre neve – Cigányszeglet, illetve Cigánytanya – és a címadó verssorok fordítása is.

pével ötvöződik. Szembenállásuk a polgári világgal, a törvényes renddel egyszerre fenyegető és rokonszenves; hol utópisztikus, hol didaktikusan moralizáló megjelenítésük mindig a fennálló társadalm szerkezet kontrasztjában kerül megformálásra.

Talán a – vélt – időtlenség, időnkívüliség az egyik legfontosabb, ami megkülönbözteti a romákat a felvilágosodott Európa polgáraitól. Míg utóbbiak szigorúan számon tartják történelmüket – abból táplálkozva formálják identitásukat, jövőképeket – a cigányság csak a mában él, a pillanatnak szentelve minden figyelmét; múltját nem ismeri, jövőjével nem törődik. Míg az átlagember felfogásában az idő kaotikus folyamat órák szabdalják és jól strukturált rendbe sorjázó tevékenységek adnak kereteket, értelmet, tartalmat neki, a cigány statikus időtlenségben lebeg, ahol a napszakok, percek múlásának semmi jelentősége. Míg számunkra a világ cseppfolyós óskáoszában a naptár teremt rendszert és logikát, addig a cigány a lustán örvénylő öröklét boldog lakója. Az, hogy kívül marad a történelem sodrán, az egymást követő nemzeti, - rendi, - vallási csatározásokon, háborítatlan menedékké avatja a cigánytábor, amely alkalomadtán ihletet és vigaszt nyújt a megviselt hősöknek.

A cigányok idő, - és életfelfogása ragályos: a velük érintkezésbe kerülő személyeket is magába szippantja, „megfertőzi”. Nem csak az emberek, az általuk meglátogatott helyek, a velük kapcsolatban álló egyéb élőlények is befolyásuk (sőt: uralmuk) alá kerülnek, s ennek hatása a cigányok távozásával sem múlik el feltétlenül.

2. Agatha Christie: Endless Night

Az író nő tárgyalt alkotása több szempontból is rendhagyó. A legmerészebb újítás a korábbi regényekhez képest kétségkívül az, hogy a gyilkos meséli el – egyes szám első személyben – az eseményeket. Teszi mindezt úgy, hogy az olvasó mindvégig bizonytalan; a rejtély megfejtése az utolsó oldalakra marad. A bravúros cselekményszövegsnek köszönhetően azonban a végkifejlet ismeretében sem érezzük az elbeszélést erőltetetten félrevezetőnek, féligazságokkal kisámfázott figyelemelterelésnek.

A regény másik szokatlan eleme maga a főhős. Christie írásai rendszerint a felső tízezer vagy a tisztos polgárság dimenziójában mozognak, tipikus karaktereik a társadalom oszlopos tagjai: arisztokrata családok sarjai, háborús veteránok, jómódú vidéki nemesek (a kibontakozófélben levő női emancipáció folyamánként jelennek meg az iskolázott, önálló, fiatal társalkodó, gépíró, nevelő, - vagy házvezetőnők a *heroine* szerepében). A devianciát – a kurrens társadalmi problémákra reflektálva – unatkozó arisztokratacsemeték kicsapongásai, dekadens művészeltek, lázadásukat a kommunizmus iránti vonzalomban artikuláló értelmiségi ifjúság, frivol *femme fatale*-k és a beat-nemzedék szabados életvitelű gyermekei testesítik meg. A Végtelen éjszaka főszereplője azonban sejtethetően (bár ki nem mondottan) egy alacsonyabb és szegényebb társadalmi réteg, talán a munkásosztály szülötte.

A cselekményt át-, meg átszövik a cigánysággal kapcsolatos allegóriák, motívumok, szimbólumok. A „Gipsy” szó az ajánlás harmadik sorában hangzik el először, hogy Ariadné fonalaként fusson végig az események egyre sötétedő labirintusán.

2.1. A cselekmény röviden

(A cselekmény vázlatos ismertetése, bármilyen fülszöveg-szagú is, azért szükséges,

hogy az egyes motívumok részletezése során ne kelljen folyamatos magyarázó kitérőket tenni).

Gipsy's Acre-t – Cigányszegletet – eladásra kínálják, az iskolázatlan és szerény jövedelmű, de talpraesett Michael Rogers pedig csillapíthatatlan vágyat érez arra, hogy megvásárolja. Ehhez szintén gyors és könnyű felemelkedésre vágyó barátnője, a társalkodónőként dolgozó Greta segíti hozzá: körülményes tervet sző, amelyet követve Mike megismerkedik egy gazdag amerikai család egyetlen örökösnökjével. A törékenyen naiv Ellie-t beleszeret Mike-ba, és feleségül megy hozzá: ezzel Mike álma a Cigányszeglet megszerzéséről valóra válik, hiszen Ellie (szintén Greta sugallatára) megvette azt. Miután a neves építész, Rudolf Santonix felépíti a fiatalok új házáat, Mike és Greta boldogságának egyetlen akadálya marad: Ellie, akit néhány hónappal a mennyegző után - lovasbalesetnek álcázva – meggyilkolnak. Ám mikor a rokonok rohamát, a temetést, a nyomozást és a gyász lecsengését követően végre kettőjükre marad a birtok, Mike rádöbben, hogy nem bír együtt élni Gretával és a közösen elkövetett bűn emlékével, és megfojtja őt.

2.2. A főszereplő: Michael Rogers

Mike a húszas évei elején jár, alkalmi munkából él, a történet kezdetén sofőröködik. Családi háttéréből egy néhai, alkoholista apa és egy szikár erkölcsű anya homályos feszültségekkel övezett figurája bontakozik ki puritán helytelenítést árasztva. Minthogy saját bevallása szerint csörgedezik az ereiben némi cigányvér, érdemes életvitelét és temperamentumát a cigánysággal kapcsolatos sablon fényében szemügyre venni.

Mike irtózik a kötöttségektől, az állandóságtól, a kiszámíthatóságtól: egy-egy állásban csak pár hónapig marad, valami ösztönös nyughatatlanságtól vezéreltetve sodródik egyik munkaadótól a másikig. Miközben olthatatlan vágyat érez a vagyon és a vagyon nyújtotta szabadság, komfort iránt, megveti a felsőbb körök üres modorosságát, öncélú fényűzését, magamutogató luxushajszolását (azonban a jólét e visszatetsző megnyilvánulásai iránti ellenszenvé részben sóvárgó irigységből fakad). Amilyen megbízhatatlan, éppoly életrelvő is: természetes sármja, meggyőzőereje és színészi képességeinek gazdag tárháza hozzásegíti a boldoguláshoz. Szabadidejét a *carpe diem* itt-és-most szemlélete határozza meg: azt teszi, ami épp jólesik. Érzelmeiben éppoly spontán és csiszolatlan, legyen szó aktuális állása pillanatnyi szeszélyből történő faképnél hagyásáról vagy a pusztá fizikai szükségletek kielégítését szolgáló szerelmi kalandokról. Tartós kapcsolatot az anyjához fűződő, örökös lelkiismeret-furdalással telített ambivalens viszonyon kívül mindössze egy, a maga nemében szintén külön építésszel tart fent. Ily módon – stabil lakhely, tisztas állás, megfelelő családi háttér és mindennemű szociális beágyazottság nélkül – igazi társadalomkívüli, aki már-már a cigányok kötöttségektől és felelősségtől mentes vándoréletét éli.

Mike életében a huzamos birtoklás, tartós letelepedés iránti igény – sorsszerűen – akkor jelentkezik először, mikor megismerkedik az éppen aukcióra bocsátott birtokkal. Egyik pillanatról a másikra ébred fel benne a csillapíthatatlan vágy, hogy magáénak tudhassa a rossz hírű ingatlant. Ugyan gazdagságra áhítozik, de nem tisztas munkával, évtizedes takarékoskodás árán akar vagyont szerezni: könnyebb és gyorsabb utat keres.

Ahogy azonban saját szavaiból kiderül, képtelen előre tervezni, stratégiát készíteni, jövőképet felépíteni – a cigányság időnkívülisége köszön vissza ebből a vonásából (a sajátos időszerkezet egyébként az egész regényre kiterjed, hiszen a narráció önmagába

GALÉRIA

<http://hu.tranzit.org/hu/esemeny/0/2014-01-10/roma-szerzodes-az-etnikai-hovatartozas-eladasarol>

visszahajló – s így a végtelenségbe dermedő - időhurokba zárul). Azt helyette büntársa és partnere, Greta teszi meg, aki iránt Mike tévesen szerelemnek értelmezett szenvedélyt táplál. Greta, akiben a pragmatizmus a lelkiismeret teljes hiányával társul (s akinek alakjában Christie-nek a németek elleni, sokszor megfogalmazásra kerülő bizalmatlansága köszön vissza) kérlelhetetlen precizitással és alapos körültekintéssel tervezi meg Mike és Ellie kapcsolatát és a szükséges gyilkosságo(ka)t. Végül épp irányító egyénisége lesz a végzete: Mike nem tűri a kontrollt, a tartós alávetettséget, s végez Greta-val.

Mike karakterének még egy, meghatározó vonása tűnik fel: kevésbé ismeri önmagát, mint a hozzá legközelebb állók. Úgy tűnik, édesanyja vagy egyetlen barátja, Santonix többet tudnak róla és jobban értik a szándékait, céljait, vágyait, mint ő maga. Talán ebben is a cigányság (vélt) öntudatlanságának, sorstalanságának visszhangja rezonál: gyökerek, kronologikus múlt és tervezett jövő nélkül, a pillanatban feloldódva élő népé, akiknek önazonossága rég elveszett a környezethez történő asszimiláció során.

Mike cigány voltával kapcsolatban azonban nincsenek biztos ismereteink: ő maga is csupán egy helybéli kérdésre reagálva tűnődik el saját felmenőinek esetleges cigány gyökereiről. A cigány örökség iránti romantikus vágyódásában voltaképpen a szabadság iránti vágyódás testesül meg, s temperamentumának „cigányos” vonásai éppúgy lehetnek okai a romák iránti szimpátiájának, mint következményei roma származásának.

2.3. *Cigányszeglet*

A regény középpontjában álló birtok a „Gipsy’s Acre” (‘Cigányszeglet’) nevet viseli. A helyi legenda szerint valamikor romák táboroztak rajta, ám mikor az építkezés kedvéért kitelepítették őket, megátkozták a területet: az egymást váltó tulajdonosok tragikus szerencsétlenségek sorát szenvedik el, mígnem vagy meghalnak, vagy elköltöznek. Az „átkon” nem segít a birtok átkeresztelése sem: noha a regény jelenében „The Towers”-nek hívják, a környék lakói továbbra is makacsul ragaszkodnak az előző megnevezéshez, kimondatlanul is azt sugallva, hogy az egykori cigányok területéhez fűződő íratlan tulajdonjoga felülír minden adásvételi szerződést és névváltoztatást. A cigányok és szálláshelyük közti mitikus kapcsolat, amely előbbieket eltűnése után is továbbél – mint a cigányokhoz tartozás homályos, ám kitörölhetetlen emléke Virginia Woolf ‘Gipsy, the Mongrel’ c. novellájának címszereplő kutyájában³ – jól bejáratott motívum. Cigányszegletet baljós felhőként árnyékolja be a hajdani romák rosszindulatú varázslata, amely minden, a sorozatos balesetek racionalizálására irányuló kísérletet gúnyosan félresöpörve szedi áldozatait. A kellemetlen atrocitások Ellie és Mike házának építése során, majd a beköltözést követően is folytatódnak: névtelen fenyegető levelek, az ablakon át behajított kövek keserítik meg a mindennapokat. Gipsy’s Acre makacs háborút folytat az igába hajtás, konszolidálás ellen: mintha csak a romatábor nyers szabadságának emléke hajtaná, ellehetetleníti a tartós otthonteremtést, a kiegyensúlyozott, stabil életvitelt, a jómód meggyökeresedését. Mike és Ellie kapcsolatában felcsillan a boldoggá válás reménye, végül mégis fog rajtuk Cigányszeglet – vagy talán Mike önnön természetének? - átka, amely a tragikus végkifejlethez vezet.

Cigányszegleten varázs ül, de nem csak negatív értelemben. Mike-ot és Ellie-t is első látásra megbabonázza, magával ragadja. Az, ahogy Mike azonnal magáénak érzi és akarja tudni a birtokot, talán annak köszönhető, hogy saját (feltételezett) cigány öröksége és a birtok cigány múltja közösséget teremt közte és föld között. Mike építész barátja, Santonix a nyomasztó atmoszféra ellenére is élete remekművét készíti el, mikor otthon épít kettejüknek: s talán nem csak ihletett művészetével, de életével áldozik a birtoknak (kevésbé később már halálos ágyában látjuk, a Cigányszeglet volt az utolsó munkája).

2.4. *Mrs. Lee*

Mrs. Lee a Cigányszegleten táborozó egykori kompánia egyetlen hátramaradt tagja, akinek az önkormányzat biztosított hajlékot a falu szélén (egykori közösségéről, még élő rokonairól csak elszórt információk hangzanak el: sztereotip módon társul hozzájuk a tolvajlás és a rontó mágia képzete. Távolságukat a civilizált világtól a rájuk alkalmazott „klán”, „törzs” kifejezések is aláhúzzák).

Mrs. Lee házikójának pozíciója – a civilizáció és a vadon határán - jelzi különállását a falu társadalmától. Kigyomláhatatlan vándortermetését megőrizte, olykor hetek-re-hónapokra eltűnik; ahogy egy helybeli a történet elején elmondja Mike-nak, sosem lehet tudni, otthon találja-e az ember, vagy sem. A természethez fűződő szoros kapcsolatára utal, hogy gyakran az erdőben kóborol, óztkodik a fedél alatt alvástól, négy fal közé zártságtól. Feltűnő piros köpenye a konzervatív öltözködési szokásokat felrúgó cigányos szertelenség, a tarka, feltűnő színek iránti vonzalom szimbóluma. Az, hogy Ellie

3 Ld. Trumpener 1996.

halálakor a falubeliek egyöntetű vélekedése szerint Mrs. Lee hirtelen felbukkanása, az angol szürkeségből kirívó külleme ijesztette meg a lovat, aki megbokrosodva ledobta lovasát, a cigányok immanens veszélyességét húzza alá.

Mrs. Lee okkult tudás, titokzatos erők birtokosának bizonyul. Noha vásári szemfényvesztő módjára, turistáknak fenntartott színpadias gesztusokkal jósol Mike-nak, az alakoskodást félbeszakítva valódi jövendölést mond, és óva inti a férfit attól, hogy valaha is visszatérjen Cigányszegletren (ugyanígy tesz Ellie-vel is). Misztikus képességei a későbbi események fényében megigazulást nyernek, nemkülönben haszonleső természete: az Ellie-vel történő első találkozást követően Mike lefizeti, hogy időről-időre riogassa a fiatalasszonyt, fenntartva a birtok ellenségességének látszatát (Mrs. Lee végül önmaga kapzsiságának esik áldozatul).

2.5. Az idő

A történeten végigvonuló, meghatározó jelentőségű cigánymotívum egyik sajátja, hogy – miközben dominálja az atmoszférát – a tényleges romák a múltba vesznek. A Cigányszeglet egykorvolt lakói rég elvándoroltak a környékről, gyermekkori visszaemlékezések, kósza mendemondák, baljós legendák őrzik nosztalgikus ködbe burkolt alakjukat. Utolsó hírmondójuk, Mrs. Lee egy letűnt korszak jelenbe ékelődött zárványa. A cigányság egyfajta mitikus múltban, mágikus mondavilágban létezik, innen nyúl ki és gyakorol befolyást a józannak tetsző valóságra.

A regény címével (amelyet W. Blake „Auguries of Innocence” c. verse ihletett⁴) az időtlenség, mozdulatlanság, statikusság képét sugallja. Szerkezete körkörös: Mike elbeszélése önmaga farkába harapó kígyóként tér vissza a kezdetekhez; a záró és nyitó gondolatok összekapcsolódnak. A narráció már a legelején elbizonytalanodik, keresi a megfelelő kiindulópontot: a múlt eseményei összeolvadnak, széttöredeznek, bizonytalan kontúrjaik nehezen emelkednek ki a felejtés egyszínűségéből. Mike saját élettörténete összerakására irányuló erőfeszítései a történelem nélküli cigányság toposzára rímelenek, az eredet megtalálásának nehézségei párhuzamba állítható a romák (feltételezett) gyökértelenségével. A cselekmény kibontakozása során az események határozottabb formát öltve sorba rendeződnek ugyan, ám a befejezést ismét az idő darabokra hullása fémjelzi: Mike Greta meggyilkolása után összeomlik, tudata ledobja magáról a civilizáció béklyóit, és rendszertelenül csapong a múlt és a jelen összemosódó emlékei között.

3. Összegzés

Noha az „Endless Night” az 1960-as évek végén jelent meg, a cigányokkal kapcsolatos motívumaiban már a 18.-19. századból ismert képzettársítások dominálnak. A zabolázatlan szabadság és a zsigeri érzelmvilág, a társadalmonkívliség, a deviancia és bűnözés, a mágikus hatalom máig kísértő velejárói a cigánymítosznak. Illusztrációként röviden hadd említsek két kortárs médiaproduktumot. Az egyikben, a „The Giver” című 2014-es mozifilmben a főszereplő egy érzelmek és valódi emberi kapcsolatok nélküli,

4 A regényben idézett sorok: „Every Night and Every Morn/ Some to Misery are born/ Every Morn and Every Night/ Some are born to Sweet Delight/ Some are born to Sweet Delight/ Some are born to Endless Night”

végletekig kontrollált, minden spontaneitást, ösztönösséget és önállóságot elutasító világból a múlt színes emlékeibe menekül. Ezek közül is kiemelkedik egy cigánylakodalom, amelynek zajos forgataga, intenzív érzelem-kavalkádja, túlradó energiái az általa ismert, szigorúan szabályozott, rideg rendbe kényszerített élet kirívó ellentétét testesítik meg. A jelenet különleges jelentőségét, szimbolikus kulcsszerepét az is alátámasztja, hogy ez válik a főhős első álmának színterévé, ahol – és csak itt – felszabadultan megcsókolhatja (a valóságban még megérinteni sem engedett) szerelmét.

Másik példám a 2009 óta futó „Lost Girl” c. kanadai fantasy-sorozat, ahol az egyik mellékszereplő (‘Kenzi’) orosz/cigány gyökerekkel rendelkezik (cigányságára csak elszórt utalásokból következtethetünk). A széria univerzumában ő az abszolút kívülálló. Az emberi világban is magányos, zsebmetszésből és egyéb pitiáner bűncselekményekből élő hajléktalan lány ember lévén kilóg a tündérek közül: kívülállóságához semmilyen szabályt és autoritást nem tisztelő merész pimaszság, ösztönösség, a tünde-világ sajátos törvényeinek fittyet hányó akarat, intenzív érzelmvilág és a sokat tapasztalt utca-gyerek leleményessége társul. Ahogy cigánylakodalom a The Giver orwell-i utópiájának antagonistája, ‘Kenzi’ karaktere az évezredek tradíciókba dermedt, merev hierarchiába rendeződő, megcsontosodott hagyományok szerint működő *fae*-társadalom üde színtöltje, kirívó ellentéte. Mindkét példa aktualizálja Katie Trumpener szavait: „... Az elmúlt két évszázad során az európai irodalmi és kulturális mitológia szakadatlanul olyan megvilágításban kezelte a cigánykérdést, mintha az az eredetnek, a természetnek és magának a kulturális hagyomány erejének a kulcsa volna”⁵.

Irodalom

Trumpener, Katie 1996: A cigányok ideje. Egy „történelem nélküli nép” a Nyugat narratíváiban. Replika 23-24. (Hozzáférés:<http://www.c3.hu/scripta/scriptao/replika/2324/17trump.htm> Letöltés ideje: 2015-06-05)

5 Trumpener 1996.